

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԼԱՌԻԳԻՈ ԳՈՒՋԵՐՈՏՏԻ

ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ԾԻՍԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՆԱԿ ՈՐՈՇ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

Ներկայ գեկոյցը պիտի չհիմնուի բանասիրական խստապահանջ քննութեան մը, կամ բնագիրներու ժամանակագրական ուսումնասիրութեան, կամ աստուածաբանական թէ իմաստասիրական մանրագնին վերլուծումի մը և կամ թեկուզ լոկ անոնց չափաբերութեան, երաժշտութեան կամ ճարտասանական ու բանաստեղծական փոխաբերութիւններուն վերաբերեալ բծախնդիր հետազոտութեան մը վրայ: Ան պարզապէս կ'ուզէ բոլորահայեաց տպաւորութիւն մը ընձեռել, Գրիգոր Նարեկացիի Մատեանը ընթերցողի մը հակազդեցութիւնը հասկնալու փորձ մը ըլլալ, հանդիպադրելով զայն՝ ծիսական գործածութեան համար շարագրուած իր գրութիւններուն:

Կը պատահի որ, առաջին ակնարկին, մէկը հարցնէ՝ թէ ի՞նչպէս կարելի է որ Երգ Երգոցի մեկնութեան հեղինակը ըլլայ նաեւ Ներբողեանները շարագրող միեւնոյն անձը: Արդարեւ, առաջինին գրեթէ սղագրական պարզութենէն՝ կ'անցնինք առատազեղ պատկերներու սահանքի մը՝ որոնք յաճախ կը հանգուցուին և իրար կը կանչեն, ու առաւել յաճախակի կը յայտնուին իբրեւ աստուածաշնչեան մէջբերումներու ժողովածու, երբեմն բառացի, երբեմն վերլիշուած որպէս հանգիտութիւն, երբեմն նոյնիսկ մեկնաբանուած և իրարու մէջ ձուլուած:

Համանման վարանում մը կարելի է գտնել այն անձին մէջ, որ կը սուզուի Գանձարանի պատառիկներուն՝ այնքան ակնյայտօրէն ներշնչուած ծիսական գործածութենէն՝ որ թերեւս նոյնիսկ բացայայտ թուի, առ նուազն մասամբ այն ոգեկոչուած պատկերներուն համար, այնու, որ քաղուած են որոշակի հասարակաց սկզբնաղբիւրէ մը (koine), որ արեւելեան այլ ծէսերու մէջ կարելի է գտնել, յատկապէս բիւզանդականին, որու ութձայնեան կազմին Գրիգոր քաջածանօթ էր, և զայն կը համեմատէ «Մատեան Ողբերգութեան»ի աղաղակի և հեծեծանքի սաստիկ յորձանքին, ոգեկոչումին՝ որ խօսքը կը խլէ, դուրս կը ցայտեցնէ՝ իր անբաւարարութեան գիտակից հոգիի մը անսահման ցաւէն. հոգի մը՝ որ կը յայտնուի ապշահար, վարանոտ, երբեմն նոյնիսկ արգահատելիօրէն վրդոված՝ անկարելի շնորհքի մը ներխուժումէն, շատ յարակարծային՝ պարզապէս ընկալուելու համար իսկ, և առաւել եւս՝ ըմբռնուած զայն փորձընկալողէն:

Ոմանք ուզած են այս հակադրութիւնները վերագրել շարագրութեան տարբեր ժամանակներուն և որով հեղինակի հասունութեան տարբեր հանգրուաններուն, ուրիշներ՝ տարբեր գրական սեռի, և այլք՝ պատուիրողին ակնկալութիւններուն: Ոմանք ուզած են ցոյց տալ մշակութային, հոգեւոր, աստուա-

ծաբանական, խորհրդագգածական և նոյնիսկ հոգեբանական կառույցին յաջորդականութիւնը, որ տառացիօրէն եզրակացնելի է լեզուական փայլատակումներէն, Նարեկի Տեսանողին բանաստեղծական հանճարէն՝ ի վերջոյ ցոյց տալու համար, թէ հեղինակին մէջ հակասութիւն չկայ:

Այստեղ պիտի ուզէի համառօտ կերպով կանգ առնել Գանճարանի գրական և աստուածաբանական յատկանիշներուն վրայ, հասնելու համար ապա այդ հակադրուող տպաւորութիւններու բանաւոր դրդապատճառի մը, որ կարենայ համեմատուիլ Մատեանի ընթերցումին:

Հատակտուր յօրինուածներու պարագայ մըն է, առնուազն մինչեւ ցայժմ մեզի հասածը. «Գանճ» կամ «Քարոզ»-ի գովերգային կառույցը բոլորովին նոյնանման կը թուի ըլլալ դասական Շարականի մը, յարմարելով երբեմն ներփակուած բանաձեւերու բնանիւթային կուտակումին, երբեմն նկատելիօրէն հեռանալով ծիսական ժամերգութեան երգասացութեան պատկերէն և աստուածաբանական ըմբռնումէն, բայց բնաւ երբեք արտայայտութեան կերպէն: Առաւել եւս, անշփոթելիօրէն «Նարեկեան» կը թուի «տաղ» կամ «փոխ» կամ «մեղեդի»ի բանաստեղծական ոճը, իր հարկադրող նմանաձայնութիւններով, մրճահարող յարակրկնութիւններով և արրտօսրահոսքերով, երբեմն անմեկնելի զեղչումներով կամ աներեւակայելի կանոնազանցութիւններով, խիզախ փոխաբերութիւններով, զարմանալի համազգացականութիւններով:

Յօրինուածքներու առաջին և երկրորդ սեռի աստուածաբանական պարունակութիւնները անթերիօրէն հետեւողական և յաճախ զուգադիպող կը թուին, իսկ արտայայտութիւնը՝ շատ այլազանեալ: Իրենց տարբերութեան ազդեցութիւնը, սակայն, սոսկ ոճային չէ: Եթէ «Գանճ»-ի մը առասիչ նկարագրութիւնը գրեթէ ուսուցողական, յստակ է և գրեթէ միշտ միիմաստ ու միաձեւ սահմանելի, երկրորդ կերպարին մէջ աստուածաբանական պարունակութիւնը ակնարկներով աւլցուն կը դառնայ, բացայայտ, սակայն ոչ նախատեսելի: Պարզապէս աւելի դժուար արտայայտութիւն և մեկնաբանութիւն մը չէ, որքան բառազեղչումի կազմ մը, որ բազմազան՝ ոչ միիմաստ, ոգեկոչումներ կը թույլատրէ, սակայն կարող են զիրար հետապնդել և իրարու վրայ կուտակուիլ, զիրար ամբողջացնել և նոյնիսկ զիրար հակասել:

Այս ձեւերը արտակարգօրէն Նարեկեան ոճը կը կազմեն՝ հաստատելու աստուածայինին բացասութիւնը: Չկարենալով լռել Աստուծոյ մասին, արտայայտուած խօսքը կը մերժէ՝ մինչ կը հաստատէ, կը միացնէ յարակարծային ենթականեր. ի վերջոյ կ'արտայայտէ տրամաբանական բացարձակ հակասականութիւնը, որ քրիստոնէութեան հիմը կը կազմէ, և որ շանթահարած է Արեւելքը, ինչպէս նաև առաջին քրիստոնեայ Արեւմուտքը: Անհունին՝ սահմանափակուիլը, Աննիւթականին՝ շօշափելի դառնալը, զուտ Հոգիին՝ մարմնանալը, Անեղծին՝ մահկանացու ըլլալը, ոչնչացումի գազաթնակէտին՝ Փրկարար ըլլալը, մահկանացուին՝ Կենարար ըլլալը, բոլորովին պարտուողին՝ Յաղթական ըլլալը:

Վերջապէս, այստեղ Աստուծոյ անճառելիութիւնը կը յայտնուի՝ որ մարդ կը դառնայ, կը մեռնի և յարութիւն կ'առնէ և գուգահեռօրէն, աստուածանալը՝ մարդկային արարածին, ինչպէս Տանթէն պիտի ըսէր ներաստուածացումը կամ աստուածեղութիւնը (*indiarsi*) (Արքայութիւն, Դ, 28): Հրէութիւնն ու Իսլամութիւնը դարեր շարունակ ցոյց տուած են, թէ որքան դժուար, մինչեւ իսկ անսխորթ կրնայ ըլլալ այս յարակարծութիւնը, և գայթակղած են:

Նարեկացին հաւանաբար այս «փրկագործ տնօրէնութեան» ամենաբարձր երգիչն է, որ այնքան հեռու կը թուի ըլլալ Փասքալի «փիլիսոփաներու աստուծոյ»-ն անհասանելի կատարելութենէն, և որով շատ անհաւանական է նաեւ դրապաշտ մտածողութեան հետեւորդներուն ալ:

Հետեւեալ պատկերներէն միայն մէկին պիտի անդրադառնամ: «Ծննդեան տաղ»-ին մէջ ահաւասիկ կը յայտնաբերուի «ծոց»-ի փոխաբերութիւնը: Յովհաննու աւետարանի յառաջաբանին մէջ (Ա 18), կը խօսուի Աստուծոյ Միածնի մասին որ է «ի ծոց Հօր» (*eis ton kolpon tou Patros*): Դէպի վայր շարժում, ինչպէս կը տեսնուի, և ոչ թէ տեղի մէջ շարժում, ինչպէս արդի լեզուներուն մէջ կը միտին թարգմանել, համարժէք բանաձեւի մը բացակայութեան պատճառով: Հայերէն թարգմանութիւնը կատարեալ կերպով կը համապատասխանէ յունարէն բնագրին, փոխարինելով նոյնիսկ «Աստուած»՝ «Որդի»-ով (ինչպէս կը վկայեն կարգ մը յունարէն ձեռագրեր և շատ մը թարգմանութիւններ): Ան կը պահպանէ նոյն շարժումը դէպի տեղ (որ է ի ծոց Հօր): Ըլլալը (է), ուրեմն կայունութիւն չի նշեր, այլ շարժում, փոխադարձ փնտռութիւն, Հօր և Որդոյ միջեւ ողջագործում, այն, ինչ որ աստուածաբանական եզրով կը կոչուի «շրջաբերութիւն», յունարէն «*perikhoresis*», լատիներէն «*circumincessio*»՝ Սիրոյ յաւիտեանական շարժումը Ս. Երրորդութեան երեք Անձերուն միջեւ:

Ահաւասիկ, ուրեմն, Նարեկի մօտ «ի ծոց Ծնողի» արշալոյս անունը («Տաղ ծննդեան», Բա. 4) կը յայտնուի երբ Կոյսը ծնունդ կու տայ «ի ծոցին ծաղիկին» («ծոցոյ իւրոյ») (Բա. 6): Բանին ի յաւիտենից ծնունդը կը դառնայ մարդկային ծնունդ: Երկու գործողութիւններն ալ կը կատարուին ծոցին մէջ, Հօր առաջինը, Կոյսին՝ երկրորդը: Ծնունդի այս շարժումը՝ սէրն է, երգուած որպէս աստուածային նախաձեռնութիւն՝ որ երկու ծնունդները կը միացնէ: Ամպը, որ ծածկած էր Մարիամ Կոյսը հրեշտակի աւետման ատեն և նախապէս առաջնորդած էր Իսրայէլի ժողովուրդը դէպի Աւետեաց երկիրը, մեր վրայ անձրեւել տուած էր սիրոյ քաղցրութիւնը: Սէրը, ուրեմն, ամպէ մը կը ծնի, սակայն այս պիտի չպատահէր, եթէ նոյն ինքը ամպը սէրէ մղուած չըլլար (Բա. 10): «Սէրը՝ որ արեւը և միւս աստղերը կը շարժէ» պիտի ըսէր Տանթէն (Արքայութիւն, ԼԳ. 145): Ամպի շարժումը միեւնոյնն է՝ զոր տեսած էինք աւետարանական Բանին շարժումին մէջ: Այսպէս, կը շարունակէ Գրիգոր, սէրը կը յայտնաբերէ սէրը, ծնած՝ սէրէն: Եւ այսպէս, սիրոյ տենչանքը թոյլ կու տայ սիրոյն միանալ սէրին: Այս ուժգնագոյն բանաձեւին մէջն է յանհունս փոխհետապնդումը Ամենասուրբ

երրորդութեան անձերուն, նաեւ իրենց անմատոյց երանութենէն դուրս ոլորտի մը մէջ, մինչ կը փութան ներմարդացնելու Բանը Կուսամօր ծոցին մէջ:

Նոյնքան հրապուրիչ է ժամանակի խորհուրդը՝ Յիսուսի Տեսունդառաջումին մէջ (Տիրոջ քառասնօրեայ Տաճար գալը): Ծերունի Սիմէոն, որ կանխիմաց եղած էր թէ՛ պիտի շմեռնէր մինչեւ աշխարհիս Փրկիչը տեսնէր, խօսքին իրականացումը կը տեսնէ, կանխասաց մարգարէութիւնը, Բանին յանկարծակի ժամանումով «լի խորհուրդով» (խորհրդաբեր, Գա. 20): Հօրմէ նախասահմանուած ժամանակին լրումն է. և այս կ'իրականանայ վարդին փթթումովը Մօր ծոցին մէջ, այսինքն՝ Բանին մէջ, որ մարմին կ'ըլլայ: Աւետարանի օրն է (աւետաբեր, Գա. 20), այսինքն՝ Բարի Աւետման, որն է նոյնինքն Աւետարանի նշանակութիւնը: «Նոր երանութեան» օրն է (նոր երանեալ, Գա. 22). այն է ժամանակին և անոր կատարման, որ ըստ Յովհաննու Աւետարանին մէջ ցոյց կու տայ Բանին՝ մահուան – բարձրացումի – փառաւորութեան պահը, և նաւակատիքն է նոր արարչագործութեան մը: Այս «նոր երկինք եւ նոր երկիր» (Յայտնութիւն Յովհաննու ԻԱ. 11) բանաձեւը Գրիգորի գերագանցօրէն հաճոյ բնանիւթ մըն է և իր բոլոր գործերը կ'ողողէ՛ ներառեալ Մատեանը, ուր ստեղծագործութեան վերանորոգումը (այն՝ զոր ան յաճախ «Գարուն» կը կոչէ) յոյսի գեփիւռ մը կը ներշնչէ ողբէն այրած կոկորդին՝ անակնկալ անկարելի ներշնչում մը, վերահաս, որպէս սոսկ շնորհք գերագոյն ուժաթափութեան մը պահուն: Քրիստոսի յարութեան նման, երբ ան իր գահը կը բարձրանայ, «չոր անապատ»է մը ելլելով, եռացող երկրէն՝ դէպի կուսական վեհագոյն երկինքը (Յարութիւն, Տաղ, Զա. 14-15): Տիրոջ օրն է, անվախճան օր, ծանօթ միայն Աստուծոյ:

Սիրոյ ժամն է, առաւօտեան ժամը, արեւելքէն ծագող առաւօտեան աստղի ժամն է: Եւ սէրը ման կու գայ («Ճեմեալ»՝ «Տաղ Յարութեան», Զգ. 2), կը շրջագայի («սիրոյ շրջան», Զգ. 10)՝ աստղերով շրջապատուած: Ծովը արագ կը շարժի, կը յառաջանայ («վաղընթաց ածեալ», Զգ. 14) դէպի արեւելեան դուռը: Ու այս դրան մէջ Մահէն արշալոյս կը կարգայ, որ վրացերէն «դուռն երկնից» կը կոչուի, Տէրեան՝ Եգեկիէլի (Խէ. 1-2) նկարագրած դուռը՝ Կոյսին մարմնին նման փակ, «սիւռուած ցօղ»-ով բեղմնաւորուած: Կրումի ժամն է («ժամ կատարման»)՝ Համբարձման երկրորդ Տաղին (Ըբ. 12) մէջ:

Ծովն ալ Գրիգորի համար կրկնակի իմաստ ունի. աստենականը՝ ընդունարան ամէն տեսակի հրէշներու, ամէն շարիքի. և երկնայինը՝ վերանորոգման վայր, մկրտութեան ջուրերու նշան, որ սկսեալ Քրիստոսի՝ Յորդանանի մէջ սուզումէն, իրեն՝ Փրկիչին ընդառաջ գացին (Ջրօրհնէք, Ա. 41-49): Եկեղեցւոյ Տաղի երկու ծովերն են («Տաղ եկեղեցւոյ», ժա. 13-14), անհուն ծովը, ծաղիկներու գոյնով խայտաբղէտ, որ կը ներկայացնէ Քրիստոսի կերպարանափոխութիւնը Առաքեալներուն դիմաց, Այլակերպութեան Տաղին մէջ (թ. 5-7), ուր չեն պակսիր ակնարկներ Վարդավառի տօնին՝ իր վարդերու ընծայաբերումով աւելի քան Պայծառակերպութեան լոյսին:

Մարիամ և Եկեղեցին՝ կատարելապէս դերփոխարինելի՝ ինչպէս բարձրագոյն աստուածաբանութեան մէջ, Գանձարանի խնջոյքը կը հանդիսանան:

Ապշեցուցիչ երեւոյթ մըն է ձգողական տենդը՝ Եկեղեցւոյ և անոր տիեզերականութեան հանդէպ, Եկեղեցւոյ նուիրուած Տաղին մէջ, «Նախաշաւիղ լոյսի՝ բոլոր ազգերուն համար» («Քարող Եկեղեցւոյ», Ժ. 19), «նշան՝ հեռաւոր ազգերու համար, աշխարհիս կոչ՝ փողի ձայնով» (Ժ. 36-37), որպէս տիպար այլազան ձեւերու, բազմաձեւ շէնք, հնազանդութեան հասարակաց վայր՝ ժամանակներու և ազգերու համար, հաւաքուած Քրիստոսի անունով (հմմտ. Ժ. 80-87), կուրծքին սեղմուած՝ որպէս առանց ստիպողութեան բարի գալուստ («անբռնադատ»), ձեռքէ բռնած («ձեռամբ»), փափկանկատ սիրով («սիրով քաղցրութեամբ») և պաշտպանութեան դղեակը առաջնորդուած (Ժ. 100-102), երկնքի և երկրի ներդաշնակութիւն, բարձրութիւն և խորութիւն («Տաղ Եկեղեցւոյ», Ժա. 1-2): Թուշուն մը կ'արթննայ ու կ'երգէ հեթանոսներուն, բոլոր մարդկանց կ'երգէ, որպէսզի խաչին վրայ Քրիստոսի արեան այգեկութքին միանան՝ ինչպէս նաեւ Կանա հարսանիքի բաժակին: Եկեղեցւոյ խորհուրդը կ'եզրափակուի խրախճանային հրաւերով մը, արեւելեան հանդիսաճաշի իւրաքանչեւ ոճով մը. «կը հրաուիրեմ, կը հրաուիրեմ հանդիսաճաշին. եկէ՛ք, նոր ժողովուրդներ, կերէ՛ք, կերէ՛ք իմ հացս եւ խմեցէ՛ք իմ գինիս: Առյաւէտ ապրեցէ՛ք, յաւիտեան դարերով» (Ժբ. 10-14):

Եւ միեւնոյն տօնական մթնոլորտով արեւելեան փոխաբերութիւններով առլցուն, պարսկական բանաստեղծութեան պարտէզներու հաճոյքներով խրախուսուած, յօրինուեցաւ նաեւ «Վերափոխման Մեղեդին», ուր առաւել քան երբեք Աստուածամայր և Եկեղեցի զիրար կը հետապնդեն ու կը նոյնանան. նոճիներ՝ որպէս Վահագնի կնիւն, կամարածեւ յօնքեր, լուսափայլ աստղ, ծովանման աչքեր, նոնենիանման թուշեր, ծաղկազարդուած դափնի, որու ցօղունը սիրով տրոփած սրտէ կը ծնի, երգ և պար, ալեծածան թիկունքներ, վարդի թերթի նման շրթունքներ, քնարանման լեզու, երեսը ծածկող՝ զարդարուած վարսեր, վարդեայ կուրծքեր, մանիշակեայ ձեռքեր, սուղ հանդերձանք, պատուական ափաններով գօտի, կաթկթող լոյսի կաթիլներ, երբ իր ոտնաքայլերով կը շարժի («Մեղեդի ծննդեան», Ժ՛Ի ա.): Սայեաթ Նովայի կամ Լայլա Նիզամիի դիմաց կը գտնուինք:

Վեհագոյն բանաստեղծութիւն՝ առ նուազն ամենէն աւելի քնարերգակ մասերուն մէջ: Աստուածաբանական նիւթեր՝ եղանակաւորումով կատարուած, հաճելի Գրիգոր Նարեկացիի, անհետազօտելի խորութեամբ և արտասովոր խորաթափանց ակնարկներով:

Բայց և այնպէս, քաջավարժ ենք Մատեանի՝ ողբերգութեան աղաղակին, որպէսզի մենք մեզի հարց շտանք, թէ ո՞վ է իսկապէս Գրիգորը և թէ ինչպէ՞ս կարող է գեղեցկութեան շողշողումը զուգուիլ՝ ապաշխարանքէ տանջուած մարմնի մը մոխիրին հետ: Եւ ճիշդ այդ է Մատեանին արտասովոր նորութիւնը,

որ մեզ քիչ մը թերահաւատ կը թողու իր հրաշագեղ գրական արտադրութեան մնացորդին դիմաց, և յատկապէս հոն, ուր մեզի այնքան խաղաղած կը թուի փրկութեան լաւատեսութեամբ:

Արդարեւ, «Գանձարանը» ծիսական աղօթքէն տարբեր երկ մըն է, որ իր իսկ բնութեամբ ազգի մը բիւրեղացած յիշատակը կը կազմէ: Համայն փրկուածներուն երգը, ժողովարանի երգը: Ան գովաբանութեան և կամ ալ խորհուրդին ձայնը կ'արտայայտէ: Խօսքեր են, որոնցմով քրիստոնեայ ամէն ժողովուրդ կը ջանայ Քրիստոսի գործին ընկերանալ, որ յատկապէս ժողովի գումարման միջոցաւ կը փրկէ խորհրդական սուրբ նշաններու միջոցաւ, ուր իսկական համարենակցութիւն մը կը ստեղծուի՝ Տիրոջ հետ, և որ հաւատացեալներուն կը հասնի վայրերու և դարագլուխներու տարբերութեանը մէջ: Խօսքերը «փոխանցուած» խօսքեր են, բնանիւթի մը շուրջ անսահման փոփոխութիւններ են: Աղօթքը աւանդութիւն է, մանաւանդ թէ՛ գլխաւոր հաղորդամիջոցն է աւանդութեան. այսինքն՝ սերունդէ սերունդ հաւատքի փոխանցումն է: Բացայայտ է, որ իւրաքանչիւր սերունդ կը կանոնաւորէ ու կը կազապարէ աւանդութիւնը, իր մասնակցութիւնը կը բերէ, զայն կ'ընթերցէ, զայն կը մեկնաբանէ ու կ'երգէ, իր ժամանակներու յատուկ ֆիզիքական և հոգեւոր կենսամիջոցներով: Սակայն կը մնայ ժայռը՝ մշտականօրէն վաւերականի եւ գործօնին:

«Գանձարանի» Գրիգորը՝ տօներու վերաբերեալ իր բնագրերու վերագրումի խորհրդաւորութեամբ, երբեմն մեկնաբանութեան խիստ դժուարութեամբ, ծիսական հեղինակ է, և իր խօսիլը բողոքին համար աղօթք է: Եւ եթէ, ի վերջոյ, Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնական աղօթքին մէջ իրմէ շատ բան չէ մնացած, հաւանաբար որովհետեւ ան այս հեղինակած գրութեան մէջն ալ այնքան անձնական է և իր արձագանգները այնքան այլազան ու բազմազան են, որ կարող է զանոնք՝ տաքնապած ժողովականներու՝ որպէս հասարակաց, խաղաղած, տիեզերական ձայն մը լսելի դարձնել: Այս է Նարեկը, և այս է լեզուի ոճը, որմով կ'արտայայտուի: Գուցէ տակաւին շատ բան կայ իրմէ, որպէսզի ժողովուրդը կարենայ հասկնալ իր լեզուն: Այն ինչ որ մեզ կը տպաւորէ ծիսական անանձնաւոր թերութեամբ, իր մէջ անձնաւորը կը գործէ:

Կ'ուզենք գուցէ ըսել, ուրեմն, որ Մատեանը լոկ անձնական ողբի ե՞րգ մըն է, անկրկնելի, ուժգնօրէն կապուած կեանքին, զգայականութեան, Գրիգոր մարդու ողբերգութեան... և ա՛յս միայն: Շատ մակերեսային պիտի ըլլար դրականօրէն պատասխանել: Վստահաբար, մեր խստօրէն անհատական զգայնութեան համար, գոյութենապաշտութենէ մը դրոշմուած, որուն մէջ հարցումին նեղութիւնը հրապուրիչ կը թուի՝ աւելի քան որեւէ առարկայական պատասխանէ, որով նման նախընտրութիւն մը անխուսափելիօրէն կը յայտնաբերուի: Սակայն շատ ծանր սխալ մը պիտի ըլլար ասոր միայն սահմանափակուիլ. Նարեկը պիտի ներկայացուէր որպէս ժամանակավրէյ բանաստեղծ մը, նախաշարիդ մը, ռահվիրայ մը: Ա՛յս է մեծութիւնը:

Կը կարծեմ, թէ Մատեանին անմատչելի մեծութիւնը սա է, բայց նաեւ ու յատկապէս՝ ասոր հակառակը: Վստահաբար անհատին փորձառութիւնն է, մեծապէս բնորոշուած իր պատմութենէն, բայց ան մարդկային պատմութեան նշանաբան կը դառնայ, ուր բոլորը իրենց անձնական գոյութեան պատկերը ցոլացած կը տեսնեն, ոչ թէ մարդկային դիմագիծերը որպէս ստորոգութիւն, այլ այն մարդկայինը, որ յատկանիշն է շատերուն, բոլորին և իւրաքանչիւրին: Նարեկը ասոր բոլորովին գիտակից է և զայն յստակօրէն կը հաստատէ. իր ցաւը՝ ցաւին ձայնն է, համաշխարհային յանցանքին. «կամաւորապէս մեղադրելով ինքզինքս՝ կը վկայեմ, թէ աններելի յանցանքներու համար բիւր բամբասանքներու արժանի եմ, նախահայր Ադամէն սկսելով մինչև մարդկային վերջին ծնունդը գործուած մեղքերը իմ մէջս ունենալով, ու ամենուն համար ես ինքս պարտական զգալով» (Մատեան Ողբերգութեան, ՀԲ. ա): Ան հալոց մըն է, որուն մէջ կը ձուլուին ամբողջ մարդկութեան եղբրական հարցականները: Սակայն, աւելին եւս՝ հառաչանք-մարդն է, որ ազատօրէն ու գիտակիցօրէն կ'ընդունի աշխարհիս ցաւը իր մէջ կրել:

Մատեանը մեզ կ'առինքնէ, քանի որ ապաշխարութեան երկ մըն է, զոհն է, որ անասուններու արեան կը շաղախէ՝ տառապած կեանքը անհատ-մարդկութեան: Ձայնն է անոր, որ բոլորին և իւրաքանչիւրին հսկայ խաչը ստանձնած է: Եւ ճիշդ այս բանին համար, որովհետեւ, ի վերջոյ, ան եղած է «պատկեր և նմանութիւն»՝ Քրիստոսի տիեզերական քաւիչին, և թէ Գրիգոր գիտէ, որ կրնայ յուսալ՝ Աստուծոյ ներողութեան, լոյսին, առկախ աղաղակի լռութենէն անդին: Ան ինքնիրեն համար չ'աղերսեր, բոլորին համար կ'աղերսէ: Ի տարբերութիւն ծէսին և իր լեզուին, իր բարեխօսութիւնը շնորհաբեր է, քանի որ իր հեծեծանքը անշփոթելիօրէն իրը կը մնայ, սակայն կ'ընդունի, իւրաքանչիւրին ցաւը կը մարսէ և ասոր համար ալ բոլորինն է: Անհատականին մէջ, որ համաշխարհային կ'ըլլայ, իր երեսը կ'այլակերպուի Քրիստոսի դիմագիծով, որ Մեծ Քաւիչն է, ինչպէս իւրայատուկ և յամառօրէն կը յայտնուի Հայոց հոգեւոր ականդութեան մէջ: Իր մէջ շունչ կ'առնէ փրկութեան խոր իմաստը, մատուցուած ոչ այնքան հանդարտ անձէ մը, որ զայն կ'ընդունի որպէս ժամանակի մէջ կատարուած եղելութիւն մը, այլ որպէս սպասման ձայն, արարչագործութեան ձայնը՝ ծննդաբերութեան երկունքին մէջ, փրկուած՝ լոկ յոյսով (հմմտ. Հռոմ Ը. 22-24): Գրիգոր՝ Քրիստոսի երկրորդ գալստեան աղերսն է, քանի աղէտը, նոյնիսկ եթէ արդէն փրկուած, կը շարունակէ: «Արդէն»-ն է, բայց յատկապէս «տակաւին»-ը, իղձը, որ մարդկային մարմինը վերջապէս և զգալիօրէն ազատուած ըլլայ և ուրախութեամբ ողողուի:

Եթէ ծիսակատարութիւնը կը տօնախմբէ Քրիստոս Փրկչի պատմութեան apex-ը (գագաթնակէտը), Մատեանը մեր այսօրեային տակաւին անկապ, խեղճ պատմութեան ձայնն է, փրկութեան յայտնաբերումին ակնկալութեամբ, որպէսզի տիեզերքի հիւսուածքին մէջ ներթափանցէ, այն տիեզերքին, որ ենթահողն է Գրիգոր Նարեկացիի բոլոր երկերուն: